

UNIVERSITAT DE BARCELONA

FACULTAT DE PEDAGOGIA

DEPARTAMENT DE TEORIA I HISTÒRIA

PROGRAMA DE DOCTORAT:

HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ SOCIAL CONTEMPORÀNIA

TESI DOCTORAL:

LES DONES A CATALUNYA

EN LA TRANSICIÓ DE L'ANTIC AL NOU RÈGIM:

ESFERES PÚBLIQUES I PRIVADES

Director: CONRAD VILANOU i TORRANO

Doctoranda: RAQUEL DE LA ARADA ACEBES

Barcelona, setembre de 2005

Índex de taules	5
Índex de piràmides.....	6
Índex de taules d'edat.....	7
Introducció.....	9
1 Justificació d'aquesta investigació.....	11
1.1 Metodologia.....	17
1.2 Biblioteques, arxius i centres de documentació.....	23
1.3 Objectius de la recerca.....	25
2 Debat ideològic il·lustrat sobre el dret de les dones a l'educació	27
2.1 Sofia i l'educació domèstica.....	31
2.2 Raó moral de l'educació domèstica per a les dones	33
2.3 Defensa radical del dret de les dones a la instrucció	35
2.4 La construcció del subjecte de la modernitat i l'educació.....	39
3 Revolució liberal burgesa i escolarització de les dones	43
3.1 La revolució francesa i l'educació de les dones	47
3.2 Evolució de la política educativa espanyola vers les dones	51
3.2.1 Constitució de Cadis: primera generació de polítics liberals	52
3.2.2 Període isabelí: consolidació de la política educativa liberal.....	54
3.2.3 La política educativa a partir del Sexenni revolucionari	58
3.3 Models d'escolarització per a les nenes	61
3.3.1 Reforma dels costums sota la iniciativa pública a Barcelona.....	61
3.3.2 Manteniment de l'estatus social per iniciativa privada a Barcelona	63
3.3.3 Quadre comparatiu de les escoles de nenes a la ciutat de Barcelona	66
3.3.4 Model d'escolarització de les nenes a Sants.....	67
3.3.5 Model d'escolarització de les nenes a les colònies fabrils	69
3.4 La teoria de les esferes i l'educació domèstica.....	71
3.4.1 Llar versus món exterior.....	71
3.4.2 L'educació domèstica del període isabelí.....	72
3.4.3 Defensa de la complementarietat dels gèneres	75
3.5 Models de professionalització docent per a les dones.....	79
3.5.1 Societat Barcelonina d'Amics de la Instrucció.....	79
3.5.2 Escola d'Institutrius.....	82
4 Autors de manuals i de llibres de text de moral domèstica	87
4.1 L'educació moral de les dones a l'escola des del conservadorisme.....	89
4.2 El mestre i la mestra: dos currículums diferenciats.....	91
4.3 La regeneració moral per part de mares i mestres.....	95
4.3.1 Missió de les dones per la seva naturalesa	96
4.3.2 Deures de la mestra-mare	96
4.3.3 Magisteri per a les dones: missió domèstica i sacerdocí	98
5 Medicina i higiene	101
5.1 L'higienisme i l'educació de les dones	103
5.2 La reivindicació del dret a la instrucció de les dones	105
5.3 Dos models educatius contraposats	109
6 La qüestió de les dones als Congressos Pedagògics.....	111
6.1 Congrés Nacional Pedagògic de Madrid 1882	113
6.1.1 <i>Reformas que reclaman nuestras escuelas normales</i> . Adela Riquelme de Trechuelo.....	114
6.1.2 <i>Reformas que reclaman nuestras escuelas normales</i> . Encarnación Martínez de Marina	116
6.2 Congrés Nacional Pedagògic de Barcelona 1888.....	121

6.2.1	<i>¿Es posible y conveniente la unificación de los procedimientos de enseñanza en las Escuelas de los tres grados que abraza la primaria? ¿Es suficiente la actual preparación del Magisterio, bajo el punto de vista teórico y práctico para conseguir este objeto?</i> Walda Lucenqui de Pimentel.....	122
6.3	Congrés Pedagògic hispano-portuguès-americà de Madrid 1892.....	125
6.3.1	<i>La educación de la mujer.</i> Concepción Arenal.....	130
6.3.2	<i>La educación del hombre y de la mujer. Sus relaciones y diferencias.</i> Emilia Pardo Bazán.....	134
6.3.3	<i>Memoria y datos estadísticos sobre la aptitud de la mujer para todas las profesiones.</i> Bertha Wilhelmi de Dávila.....	136
7	Els moviments polítics i l'accés de les dones a l'ensenyament.....	143
7.1	Educació domèstica del conservadorisme.....	143
7.2	Professionalització docent del liberalisme moderat.....	145
7.2.1	Consideració de les mares de família.....	146
7.2.2	Requisits per als mestres d'escoles de pàrvuls.....	147
7.2.3	Fonaments científics de la seva pedagogia.....	148
7.3	Dret a la instrucció i a la ciutadania segons el liberalisme radical.....	151
7.3.1	Dret a la ciutadania al Congrés Regional del partit Republicà.....	151
7.3.2	Defensa dels drets de les dones del republicà Odón de Buen.....	154
8	Prensa en defensa dels drets de les dones.....	157
8.1	La llar i el catalanisme conservador.....	159
8.2	La escuela del obrero i el reformisme catòlic.....	161
8.3	La ilustración de la mujer, premsa radicalment feminista.....	165
8.4	Therese Coudray i el republicanisme.....	175
8.4.1	<i>La muger.</i> Barcelona, 20 de març de 1882.....	175
8.4.2	<i>Album del bello sexo.</i> Barcelona, 15 d'agost de 1882.....	177
8.4.3	<i>El sacerdocio de la mujer.</i> Barcelona, 15 de febrer de 1886.....	178
8.5	La Revista Blanca i l'anarquisme.....	181
9	Anàlisi estadística.....	187
9.1	Dades sobre el procés d'escolarització i l'evolució de l'alfabetització de la població resident a Catalunya: Censos moderns.....	187
9.1.1	Cens de 1860.....	191
9.1.2	Cens de 1877.....	209
9.1.3	Cens de 1887.....	227
9.1.4	Cens de 1900.....	243
9.2	Piràmides de població.....	259
9.3	Professorat.....	301
9.4	Escolars.....	319
9.5	Estudiants.....	329
9.6	Transició demogràfica i escolarització de les dones.....	341
10	Conclusions.....	349
11	Cronologia.....	357
12	Bibliografia.....	369
12.1	Fonts primàries.....	371
12.1.1	Fonts de l'Antic Règim.....	371
12.1.2	Fonts de la Il·lustració [1762-1833].....	373
12.1.3	Fonts de l'Estat liberal.....	379
12.2	Fonts secundàries consultades.....	409
12.3	Altres fonts secundàries.....	445

Índex de gràfics

Gràfic 1 Població alfabetitzada de Catalunya al cens de 1860.....	191
Gràfic 2 Alfabetització de les dones de Catalunya al cens de 1860.....	192
Gràfic 3 Alfabetització dels homes de Catalunya al cens de 1860.....	192
Gràfic 4 Alfabetització de les dones del Barcelonès al cens de 1860.....	194
Gràfic 5 Alfabetització dels homes del Barcelonès al cens de 1860.....	195
Gràfic 6 Alfabetització de les dones de la Noguera al cens de 1860.....	198
Gràfic 7 Alfabetització de les dones de l'Alta Ribagorça al cens de 1860.....	199
Gràfic 8 Alfabetització dels homes de la Noguera al cens de 1860.....	199
Gràfic 9 Alfabetització dels homes de l'Alta Ribagorça al cens de 1860.....	200
Gràfic 10 Alfabetització dels homes per comarques al cens de 1860.....	202
Gràfic 11 Alfabetització de les dones per comarques al cens de 1860.....	203
Gràfic 12 Alfabetització de les dones dels nuclis urbans al cens de 1860.....	205
Gràfic 13 Alfabetització dels homes dels nuclis urbans al cens de 1860.....	205
Gràfic 14 Alfabetització de les dones de la ciutat de Barcelona al cens de 1860.....	206
Gràfic 15 Alfabetització dels homes de la ciutat de Barcelona al cens de 1860.....	206
Gràfic 16 Població alfabetitzada de Catalunya al cens de 1877.....	209
Gràfic 17 Alfabetització de les dones de Catalunya al cens de 1877.....	211
Gràfic 18 Alfabetització dels homes de Catalunya al cens de 1877.....	211
Gràfic 19 Alfabetització de les dones del Barcelonès al cens de 1877.....	213
Gràfic 20 Alfabetització dels homes del Barcelonès al cens de 1877.....	213
Gràfic 21 Alfabetització de les dones de l'Alta Ribagorça al cens de 1877.....	216
Gràfic 22 Alfabetització dels homes de l'Alta Ribagorça al cens de 1877.....	216
Gràfic 23 Alfabetització dels homes per comarques al cens de 1877.....	219
Gràfic 24 Alfabetització de les dones per comarques al cens de 1877.....	220
Gràfic 25 Alfabetització de les dones dels nuclis urbans al cens de 1877.....	222
Gràfic 26 Alfabetització dels homes dels nuclis urbans al cens de 1877.....	222
Gràfic 27 Alfabetització de les dones de la ciutat de Barcelona al cens de 1877.....	223
Gràfic 28 Alfabetització dels homes de la ciutat de Barcelona al cens de 1877.....	223
Gràfic 29 Població alfabetitzada de Catalunya al cens de 1887.....	228
Gràfic 30 Alfabetització de les dones de Catalunya al cens de 1887.....	229
Gràfic 31 Alfabetització dels homes de Catalunya al cens de 1887.....	229
Gràfic 32 Alfabetització de les dones del Barcelonès al cens de 1887.....	230
Gràfic 33 Alfabetització dels homes del Barcelonès al cens de 1887.....	230
Gràfic 34 Alfabetització de les dones de l'Alta Ribagorça al cens de 1887.....	234
Gràfic 35 Alfabetització dels homes de l'Alta Ribagorça al cens de 1887.....	234
Gràfic 36 Alfabetització dels homes per comarques al cens de 1887.....	236
Gràfic 37 Alfabetització de les dones per comarques al cens de 1887.....	237
Gràfic 38 Alfabetització de les dones dels nuclis urbans al cens de 1887.....	238
Gràfic 39 Alfabetització dels homes dels nuclis urbans al cens de 1887.....	239
Gràfic 40 Alfabetització de les dones de la ciutat de Barcelona al cens de 1887.....	239
Gràfic 41 Alfabetització dels homes de la ciutat de Barcelona al cens de 1887.....	240
Gràfic 42 Població alfabetitzada de Catalunya al cens de 1900.....	244
Gràfic 43 Alfabetització de les dones de Catalunya al cens de 1900.....	244
Gràfic 44 Alfabetització dels homes de Catalunya al cens de 1900.....	245
Gràfic 45 Alfabetització de les dones del Barcelonès al cens de 1900.....	246
Gràfic 46 Alfabetització dels homes del Barcelonès al cens de 1900.....	246
Gràfic 47 Alfabetització de les dones de l'Alta Ribagorça al cens de 1900.....	249
Gràfic 48 Alfabetització dels homes de l'Alta Ribagorça al cens de 1900.....	249
Gràfic 49 Alfabetització dels homes per comarques al cens de 1900.....	251

Gràfic 50 Alfabetització de les dones per comarques al cens de 1900.....	252
Gràfic 51 Alfabetització de les dones dels nuclis urbans al cens de 1900	254
Gràfic 52 Alfabetització dels homes dels nuclis urbans al cens de 1900	254
Gràfic 53 Alfabetització de les dones de la ciutat de Barcelona al cens de 1900	255
Gràfic 54 Alfabetització dels homes de la ciutat de Barcelona al cens de 1900	255
Gràfic 55 Professorat de Catalunya 1860	302
Gràfic 56 Professorat de Barcelona 1860	302
Gràfic 57 Professorat de Girona 1860	303
Gràfic 58 Professorat de Lleida 1860	303
Gràfic 59 Professorat de Tarragona 1860	304
Gràfic 60 Professorat de Catalunya 1877	306
Gràfic 61 Professorat de Barcelona 1877	306
Gràfic 62 Professorat de Girona 1877	307
Gràfic 63 Professorat de Lleida 1877	307
Gràfic 64 Professorat de Tarragona 1877	308
Gràfic 65 Professorat de Catalunya 1887	309
Gràfic 66 Professorat de Barcelona 1887	309
Gràfic 67 Professorat de Girona 1887	310
Gràfic 68 Professorat de Lleida 1887	310
Gràfic 69 Professorat de Tarragona 1887	311
Gràfic 70 Professorat de Catalunya ≤50 anys 1887	312
Gràfic 71 Professorat de Catalunya >50 anys 1887	312
Gràfic 72 Professorat de Catalunya 1900	314
Gràfic 73 Professorat de Barcelona 1900	315
Gràfic 74 Professorat de Girona 1900	315
Gràfic 75 Professorat de Lleida 1900	316
Gràfic 76 Professorat de Tarragona 1900	316
Gràfic 77 Professors i estat civil 1900	317
Gràfic 78 Professores i estat civil 1900	317
Gràfic 79 Professors i edat 1900	318
Gràfic 80 Professores i edat 1900	318
Gràfic 81 Escolars de Catalunya 1860	319
Gràfic 82 Escolars de Barcelona 1860	320
Gràfic 83 Escolars de Girona 1860	320
Gràfic 84 Escolars de Lleida 1860	321
Gràfic 85 Escolars de Tarragona 1860	321
Gràfic 86 Escolars de Catalunya 1887	322
Gràfic 87 Escolars de Barcelona 1887	322
Gràfic 88 Escolars de Girona 1887	323
Gràfic 89 Escolars de Lleida 1887	323
Gràfic 90 Escolars de Tarragona 1887	324
Gràfic 91 Escolars de Catalunya 1900	324
Gràfic 92 Escolars de Barcelona 1900	325
Gràfic 93 Escolars de Girona 1900	325
Gràfic 94 Escolars de Lleida 1900	326
Gràfic 95 Escolars de Tarragona 1900	326
Gràfic 96 Segon ensenyament a Catalunya 1887	330
Gràfic 97 Segon ensenyament a Barcelona 1887	330
Gràfic 98 Segon ensenyament a Girona 1887	331
Gràfic 99 Segon ensenyament a Lleida 1887	331

Gràfic 100 Segon ensenyament a Tarragona 1887.....	332
Gràfic 101 Dones a l'ensenyament secundari 1887	332
Gràfic 102 Ensenyament superior a Catalunya 1887	333
Gràfic 103 Ensenyament superior a Barcelona 1887	334
Gràfic 104 Ensenyament superior a Girona 1887	334
Gràfic 105 Ensenyament superior a Lleida 1887	335
Gràfic 106 Ensenyament superior a Tarragona 1887	335
Gràfic 107 Dones a l'ensenyament superior 1887	336
Gràfic 108 Dones a l'ensenyament secundari I superior 1887.....	336
Gràfic 109 Ensenyament secundari i superior a Catalunya 1900.....	337
Gràfic 110 Ensenyament secundari i superior a Barcelona 1900.....	337
Gràfic 111 Ensenyament secundari i superior a Girona 1900.....	338
Gràfic 112 Ensenyament secundari i superior a Lleida 1900.....	338
Gràfic 113 Ensenyament secundari i superior a Tarragona 1900.....	339
Gràfic 114 Dones a l'ensenyament secundari i superior a les capitals 1900.....	339
Gràfic 115 Dones a l'ensenyament secundari i superior a les províncies 1900	340
Gràfic 116 Evolució lineal de l'alfabetització masculina.....	342
Gràfic 117 Evolució lineal de l'alfabetització femenina.....	342
Gràfic 118 Evolució dels percentatges d'alfabetització masculina.....	343
Gràfic 119 Evolució dels percentatges d'alfabetització femenina	343
Gràfic 120 Evolució de les dades absolutes d'alfabetització masculina	344
Gràfic 121 Evolució de les dades absolutes d'alfabetització femenina.....	344

Índex de taules

Taula 1 Alfabetització de la població catalana al cens de 1860	193
Taula 2 Dades absolutes d'alfabetització per comarques al cens de 1860	196
Taula 3 Percentatges d'alfabetització per comarques al cens de 1860.....	197
Taula 4 Percentatges d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1860.....	207
Taula 5 Dades absolutes d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1860.....	208
Taula 6 Alfabetització de la població catalana al cens de 1877	211
Taula 7 Dades absolutes d'alfabetització per comarques al cens de 1877	214
Taula 8 Percentatges d'alfabetització per comarques al cens de 1877.....	215
Taula 9 Percentatges d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1877.....	224
Taula 10 Dades absolutes d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1877.....	226
Taula 11 Alfabetització de la població catalana al cens de 1887	229
Taula 12 Dades absolutes d'alfabetització per comarques al cens de 1887	232
Taula 13 Percentatges d'alfabetització per comarques al cens de 1887.....	233
Taula 14 Percentatges d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1887.....	241
Taula 15 Dades absolutes d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1887.....	242
Taula 16 Alfabetització de la població catalana al cens de 1900	245
Taula 17 Dades absolutes d'alfabetització per comarques al cens de 1900	247
Taula 18 Percentatges d'alfabetització per comarques al cens de 1900.....	248
Taula 19 Percentatges d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1900.....	256
Taula 20 Dades absolutes d'alfabetització dels nuclis urbans al cens de 1900.....	257
Taula 21 Professorat d'ensenyament primari a Catalunya 1860	305
Taula 22 Professorat d'ensenyament primari a Catalunya 1887	313

Índex de piràmides

Piràmide 1 Barcelona capital 1887	263
Piràmide 2 Barcelona capital 1900	265
Piràmide 3 Manresa 1887	266
Piràmide 4 Manresa 1900	267
Piràmide 5 Gràcia 1887	268
Piràmide 6 Sant Martí de Provençals 1887	269
Piràmide 7 Badalona 1900	270
Piràmide 8 Igualada 1900	271
Piràmide 9 Mataró 1900	272
Piràmide 10 Sabadell 1900	273
Piràmide 11 Terrassa 1900	274
Piràmide 12 Vic 1900	275
Piràmide 13 Vilanova i la Geltrú 1900	276
Piràmide 14 Girona capital 1887	277
Piràmide 15 Girona capital 1900	278
Piràmide 16 Figueres 1900	279
Piràmide 17 Sant Feliu de Guíxols 1900	280
Piràmide 18 Lleida capital 1887	281
Piràmide 19 Lleida capital 1900	282
Piràmide 20 Tarragona capital 1887	283
Piràmide 21 Tarragona capital 1900	284
Piràmide 22 Reus 1887	285
Piràmide 23 Reus 1900	286
Piràmide 24 Tortosa 1887	287
Piràmide 25 Tortosa 1900	288
Piràmide 26 Valls 1900	289
Piràmide 27 Província de Barcelona 1887	290
Piràmide 28 Província de Barcelona 1900	291
Piràmide 29 Província de Girona 1887	292
Piràmide 30 Província de Girona 1900	293
Piràmide 31 Província de Lleida 1887	294
Piràmide 32 Província de Lleida 1900	295
Piràmide 33 Província de Tarragona 1887	296
Piràmide 34 Província de Tarragona 1900	297
Piràmide 35 Catalunya 1887	298
Piràmide 36 Catalunya 1900	299

Índex de taules d'edat

Taula d'edats 1 Barcelona capital 1887	263
Taula d'edats 2 Barcelona capital 1900	265
Taula d'edats 3 Manresa 1887	266
Taula d'edats 4 Manresa 1900	267
Taula d'edats 5 Gràcia 1887	268
Taula d'edats 6 Sant Martí de Provençals 1887	269
Taula d'edats 7 Badalona 1900	270
Taula d'edats 8 Igualada 1900	271
Taula d'edats 9 Mataró 1900.....	272
Taula d'edats 10 Sabadell 1900	273
Taula d'edats 11 Terrassa 1900.....	274
Taula d'edats 12 Vic 1900	275
Taula d'edats 13 Vilanova i la Geltrú 1900	276
Taula d'edats 14 Girona capital 1887	277
Taula d'edats 15 Girona capital 1900	278
Taula d'edats 16 Figueres 1900	279
Taula d'edats 17 Sant Feliu de Guíxols 1900	280
Taula d'edats 18 Lleida capital 1887	281
Taula d'edats 19 Lleida capital 1900	282
Taula d'edats 20 Tarragona capital 1887	283
Taula d'edats 21 Tarragona capital 1900	284
Taula d'edats 22 Reus 1887	285
Taula d'edats 23 Reus 1900	286
Taula d'edats 24 Tortosa 1887	287
Taula d'edats 25 Tortosa 1900	288
Taula d'edats 26 Valls 1900.....	289
Taula d'edats 27 Província de Barcelona 1887	290
Taula d'edats 28 Província de Barcelona 1900.....	291
Taula d'edats 29 Província de Girona 1887	292
Taula d'edats 30 Província de Girona 1900	293
Taula d'edats 31 Província de Lleida 1887	294
Taula d'edats 32 Província de Lleida 1900.....	295
Taula d'edats 33 Província de Tarragona 1887.....	296
Taula d'edats 34 Província de Tarragona 1900.....	297
Taula d'edats 35 Catalunya 1887	298
Taula d'edats 36 Catalunya 1900	300

Introducció

Aquesta investigació ha patit un procés llarg de reflexió per a prendre forma, s'ha anat bastint en paral·lel a una transició educativa que l'autora ha viscut al llarg de la darrera dècada. Els canvis que qualsevol reforma educativa introdueix tenen repercussions immediates i, a llarg termini, conseqüències per a les generacions futures. Així mateix, la generalització de l'ensenyament, gràcies a la planificació escolar del segle XIX, va estendre l'alfabetització a bona part de la població infantil i adulta, primer masculina, i unes dècades més tard, també a la població femenina. Aquest procés d'escolarització de les dones va tenir uns efectes determinats per la forma i els continguts específics que va adoptar, l'objecte d'aquest estudi és constatar l'evolució del procés d'escolarització i professionalització docent de les dones i la relació d'aquest procés amb la presa de consciència col·lectiva en l'assumpció de nous rols dins de la societat contemporània.

El propòsit inicial de la investigació era copsar la transició històrica de les dones entre el que s'anomena antic i nou règim. Aquesta transformació experimentada a Europa pel fenomen conegut com a revolucions burgeses tindrà uns efectes sobre el conjunt dels pobles, sobre les dones també i, molt especialment, quan els nous estats liberals van estendre la xarxa escolar. Donat que l'escolarització masculina i femenina s'impartia a espais diferents, cadascun dels gèneres tindrà el seu ritme d'alfabetització i, fins i tot, les matèries curriculars i els objectius previstos per a l'ensenyament de les dones no seran els mateixos. El discurs adreçat a les dones sobre llur missió maternal, mantindrà aquestes fora d'àmbits acadèmics i professionals, espais exclusius dels homes burgesos. Aquest enfocament no volia reduir-se a l'espai

escolar, es feia des d'una perspectiva més àmplia, que tenia en compte totes les possibles influències que havien rebut les dones per adaptar-se als nous temps; la literatura, la premsa, la medicina, la religió, la moda, els canvis de les estructures familiars, les migracions,... Tot plegat havia contribuït en el nou paper assignat a les dones a la societat de classes.

Com si es tractés de la clau de volta de la nau, en la transformació de les mentalitats i en el trànsit de les dones de l'antic al nou règim, aquest panorama dispers s'ha tornat a centrar, de forma paulatina i clara, en el procés d'escolarització i de professionalització docent de les dones. Tanmateix, és al voltant de l'educació de les dones, tant des del vessant teòric del debat pedagògic com des del pràctic, per l'evolució del procés d'alfabetització, que es pot analitzar aquest procés de canvi.

La investigació s'ha acostat primerament a fonts secundàries, per tal d'apropar l'objecte d'estudi a les línies d'investigació historicopedagògiques actuals, i, amb posterioritat, a les fonts primàries que permeten introduir-se en l'atmosfera vuitcentista del període o seqüència temporal que s'analitza, que abasta principalment la segona meitat del segle XIX.